Elinizde bulunan kitap, mezhep hikâyemizin Eş'arî ayağını tanıtmayı ve okuyucuyu Eş'arîler, onların ilişkileri, amaç ve gündemleri hakkında bilgi ve fikir sahibi kılmayı amaçlamaktadır. Burada Eş'arî tarafgirliği, telkin ve övgüsü yapılmadığı gibi aleyhtarlığı da söz konusu olmamış; mezhepler tarihi yöntemi olan objektif olma ve analitik biçimde değerlendirme esas alınmıştır. Mezhepler tarihi yöntemine göre sadece nakletmek veya eleştirmek yahut övmek bilim değildir. Nakletmenin yanı sıra çapraz okumalarla arka planı gösterip değerlendirmek, temellendirmek ve bağlantılarını ve boyutlarını göstermek de gerekmektedir. Elinizdeki kaynak da tam olarak bu zeminde ve bu prensiple hazırlanmıştır.

Kitapta başlangıcından bugüne Eş'arîlik çemberinde duran veya buraya katkı sunan ulema tanıtılmaktadır. Eş'arî gelenek içerisinde yer alan veya öyle olduğu bilinen bütün âlimleri ve görüşlerini ayrıntılarıyla vermek bu çalışmanın, öngörülen kapsamını aştığı için bu gelenekte iz bırakmış âlimlerin biyografi ve görüşlerini vermekle yetindik. Eserde, Eş'arî âlimlerin biyografileri, eserleri ve düşünsel gündemleri kısaca ele alınmış; Eş'arîliğe katkılarına ve dolayısıyla mezhepler tarihindeki konumlarına değinilmiştir. Bir başka ifadeyle bu çalışma, meşhurların yanı sıra Tabakât eserlerinde yalnızca birkaç cümle ile zikredilen fakat Müslüman ilim geleneğine önemli katkılar sunmuş çok sayıda âlimi kapsayarak kronolojik biçimde Eş'arî kelamcıların tanıtımını yapmaktadır.

Tanıtımı yapılan birçok ismi ilk defa gün yüzüne çıkarmakta olan eserimiz, dört ana başlıktan oluşmaktadır. Genelde Kelâm ve Mezhepler Tarihi akademisyenlerinin yazdığı, klasik ve çağdaş dönemden 200'den fazla kelamcının: 1- hayatını ve yaşadığı ortamı 2- eserlerini ve hakkındaki çalışmaları 3- düşüncelerini ve bunların tartışmalarını 4- Eş'arî geleneğe katkılarını (mezhepler tarihindeki yerini) irdelediği bu çalışmayı büyük bir emek ve titizlikle hazırladık. Buna göre eserimiz dört sacayağından oluşmakta ve günümüz uleması sayılan yazarlar, her bir başlığı diğerine feda etmeden veya birinin diğerini gölgelemesine müsaade etmeden altını akademik bir titizlik ve analitik bir ruhla doldurup değerlendirmiş durumdadır.

120 kadar akademisyen âlimin katıldığı bu çalışma, Türkçe yazılmış önemli bir Tabakât-Terâcim ve kısmen Mu'cem ile Cerh/Tadil ve Ensablar gibi biyografik bir eserdir. Hatta hocalarımızın perspektifi ile bu eserimiz: 1- menkıbe ve mitolojiden arınmış 2- sırf nakil ve takdir veya tenkid ile yetinilmeden hazırlanmış, sahasında mümtaz bir kaynak niteliği taşımaktadır.

ISBN: 978-625-576-411-9
9 786255 764119
iz.com.tr
/izyayincilik
1456

Eş'arî Kelamının Öncüleri

Editör:
Mustafa Akman

iz

Eş'arî Kelamının Öncüleri

Editör:
Mustafa Akman

iz

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2025
Sertifika no: 49821

Kitabın tüm hakları saklıdır ve Türkçe yayın hakları İz Yayıncılık'a aittir.
Kısmen veya bütünüyle çoğaltılamaz, yapay zeka teknolojileri veya
sistemlerini eğitme amacıyla kullanılamaz.

İz Yayıncılık: 1439
İslam Klasikleri
İslam Düşüncesi | Kelam
ISBN: 978-625-576-411-9
1. baskı, İstanbul 2025

Mahmutbey Mahallesi Taşocağı Yolu Caddesi
212 My Office No: 3 Kat: 31 Daire: 510 Bağcılar/İstanbul
Telefon: (212) 5207210
www.iz.com.tr
E-posta: bilgi@iz.com.tr

Yayın Koordinatörü: Murat Ayar
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Ali Kahraman

Basıldığı yer: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Sertifika no: 51796)
İkitelli Osb Mh. Atatürk Blv. Haseyad 1. Kısım No: 60/3C Başakşehir/İstanbul

EBU'L-HASAN el-BÂHİLÎ (ö. 370/980)

Doç. Dr. Mustafa AKMAN[1]

1. Hayatı ve Yaşadığı Ortam

Kaynaklarda, Ebu'l-Hasan el-Bâhilî el-Basrî'nin (أبـو الحسـن البـاهلي) hayatına ilişkin detaylı bilgi bulunmamaktadır. İlk döneminde İmâmiyye'ye mensup ve bu mezhep içinde de öncü isimlerden biriyken Eş'ariyye mezhebinin imamı Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'yle (ö.324/935) gerçekleştirdiği münazaralarda yenilince mezhebini terk etmiş; Eş'arî'ye intisap etmiş ve öğrencisi olarak[2] görüşlerini vefatından sonra Basra'da yaymıştır.[3] Ondan da pek çok kişi istifade etmiştir. Aklî ilimlerde büyük bir ilerleme kaydeden Bâhilî'nin akıllı, uyanık, salih, âbid olduğu ve fasih bir dile sahip olduğu belirtilmiştir.[4]

---

1 Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve Mezhepler Tarihi Öğretim Üyesi. makman64@gmail.com

2 Eş'arî'nin talebeleri arasında Ebu'l-Hüseyin Bündar b. Hüseyin eş-Şirâzî es-Sûfî (ö.353/964), Ebû Muhammed et-Taberî el-Irâkî (ö.359/970), Ebû Bekir el-Kaffâl eş-Şâ'şî el-Fakîh (ö.365/975), Ebû Sehl es-Su'lukî en-Nisâbûrî (ö.369/797), Ebu'l-Hasan el-Bâhilî el-Basrî (ö.370/980), Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Yâkub b. Mücâhid et-Tâî (ö.370/980), Ebû Zeyd el-Mervezî (ö.371/981), Ebû Abdullah Muhammed b. Hafîf eş-Şirâzî (ö.371/982), Hâfız Ebû Bekir el-Cürcânî el-İsmâilî (ö.371/981), Ebu'l-Hasan Abdülazîz b. Muhammed b. İshâk et-Taberî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Mehdî et-Taberî, Ebû Câfer es-Sülemî el-Bağdâdî en-Nakkâş (ö.379/989), Ebû Abdullah el-Isbahânî eş-Şâfiî (ö.381/991), Ebû Muhammed el-Kuraşî ez-Zührî (ö.382/992), Ebû Bekir el-Buhârî el-Avdanî (ö.385/995), Ebu'l-Hüseyin b. Sem'ûn el-Bağdâdî (ö.387/997), Ebû Mansûr b. Hımşâd en-Neysâbûrî (ö.388/988), Ebû Abdurrahman eş-Şurûtî el-Cürcânî (ö.389/999) ve Ebû Ali Zâhir b. Ahmed el-Fakîh es-Serahsî (ö.389/999) gibi âlimler bulunmaktadır. Hikmet Yağlı Mavil, "Eş'ariyye'nin Kurucusu Ebü'l-Hasan el-Eş'arî", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 21/2, (2012), 77.

3 Ebu'l-Kâsım Ali İbn 'Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-mufterî fî mâ nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî,* 2. Bsk., (Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1399), 127-128, 178; Tâcaddîn es-Subkî, *Tabakātu'ş-Şâfiîyeti'l-Kubrâ*, thk. Abdulfettah M. el-Hulv - Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Ciyze: Hicr li't-tabaa ve'n-neşr, 1413/1992), 3/368-369; Mavil, "Eş'ariyye'nin Kurucusu Ebü'l-Hasan el-Eş'arî", 77.

4 Muhammed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ'*, nşr. Şuayb el-Arnaût ve dğr. (Beyrut: Müessesetu'r-risale 1403/1983), 15/87, 16/304-305; Selâhaddin es-Safedî, *Kitâbu'l-Vâfî bi'l-vefeyât*,

Bâhilî'nin öğrencileri arasında, meşhur Eş'arî âlimlerden Ebû Bekr el-Bâkıllânî (ö.403/1013), Ebû Bekr İbn Fûrek (ö.406/1015) ve Ebû İshak İsferâyînî (ö.418/1027) bulunmaktadır. Bâhilî'den ders alan bu üç âlimden Bâkıllânî'nin hocası hakkındaki şu ifadeleri kayda değerdir: Şeyh el-Bâhilî'yle her cuma günü dersimiz vardı. Aramızda daima bir örtü bulunurdu. Bu örtünün bulunma nedenini sorduğumuzda şöyle cevap verirdi: Siz çarşıya gidiyorsunuz ve orada gaflet halindeki insanları görüyorsunuz. Sonra da gelip o gözlerle bana bakıyorsunuz.[5] Bu yüzden biz onu göremezdik. Ayrıca ona hizmet eden bir cariyesi olduğu ve ona da aynı uygulamayı yaptığı belirtilmiştir. Bir de Bâhilî, Allah ile meşgul olmaktan mütevellit mecnun gibiydi. Önceki derste kaldığımız yeri bilmez; biz ona hatırlatırdık.[6]

Bâhilî'nin 373/983'te vefat ettiğine dair kayıtlar varsa da 370/980 tarihinin daha muhtemel olduğu belirtilmiştir.

2. Eserleri ve Hakkındaki Çalışmalar

Bâhilî'nin günümüze ulaşmış herhangi bir eseri veya eser yazdığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca bazı akademik çalışmalarda adının zikredilmesinden başka hakkında yazılmış bir çalışma da bulunamamıştır. Şu da var ki "Allah ile meşgul olmanın şiddetinden dolayı mecnun gibiydi" kaydına bakılırsa onun yazacak halet-i ruhiyesi de yokmuş gibi gözükmektedir. Kendisindeki bu halin o dönemlerde başlayan ve çevre kültürlerle etkileşim sonucu gittikçe sistematik biçimde güçlenen mistik ve gnostik yaşam, duygu ve fikirlerden mi olduğu ise -kaynaklar yeterince bilgi vermediğinden- bilinmemektedir.

3. Düşünceleri ve Tartışmalar

Bâhilî'nin yaşadığı dönemdeki ilmî camiaya dair kanaatini yansıtan anekdotlardan biri şöyledir: Büveyhî hükümdarı Adududdevle (ö.372/983) dönemin Mu'tezilî kadısı Bişr b. Hüseyin'e, yürüttüğü münazaralara *Ehl-i İsbat ve Hadis*'ten neden kimsenin katılmadığını sorarak onlardan da bir temsilcinin katılmasını istemiştir. Bişr de bu grupta kendilerine denk münaza-

itina: Ramazan Abduttevvab, nşr. H. Ritter v.dğr., Cakliyn Suble- Ali Ammare, (Almanya: Daru'n-neşr, 1405/1985), 12/312; İrfan Abdülhamîd Fettâh, "Eş'arî, Ebü'l-Hasan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul 1995), 11/444-447.

5 Cemal Ural, *Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin Hadis Anlayışı*, Fırat Üniversitesi, Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, (2022), 8, 13.

6 İbn 'Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-mufterî fî mâ nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî,* 178.

ra yapabilecek birinin bulunmadığını; onların genelinin (yorum ve tevilden kaçan) *taklit* ve *rivâyet* ehli olduğunu ifade etmiştir. Bişr'e göre bu ekip aslında birbirine zıt rivâyetler nakletmekte ve fakat aynı anda her ikisine de inanmaktadır. Bişr'in cevabını inandırıcı bulmayan Adududdevle, Bişr'in araştırmak suretiyle birini bulup getirmesini emretmiştir. Bişr'in araştırmaların neticesinde 2 kişinin ismi öne çıkmıştır: 1. Bâhilî -bir rivâyete göre İbn Mücâhid- ve 2. Bâkıllânî. Bâhilî kendisine yapılan bu teklifi reddetmiştir. Zira ona göre o grup *fısk* ve *küfür* ehlidir. Bunlarla herhangi bir mevzuda uzlaşı sağlanması imkânsızdır. Başka bir aktarıma göre o, Büveyhîlerin Râfizî olmalarını gerekçe göstererek bu çağrıya karşılık vermemiştir.[7] Bunun mezhebî taassup ve düşünsel farklılıklara tahammülsüzlük demek olduğu[8] izahtan varestedir. Mamafih her ne kadar Bâhilî tartışmaya katılmasa da saraya çağırılmış olması onun kendi döneminde önemli bir mevkide olduğunu göstermektedir.[9]

Bâkıllânî ise söz konusu öneriyi reddetmemiş, kanaatini temellendirirken de isabetli biçimde geçmiş dönem ulemasının tutumuna dayanmıştır. Ebû Muhammed Abdullāh İbn Küllab (ö.240/854) ve Ebû Abdillâh el-Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857) *Halku'l-Kur'an*'ı resmi ideoloji haline getiren Me'mun'u (ö.218/833) fâsık olmakla niteleyip meclisine gitmemişlerdir. Daha sonra Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) Tarsus'a getirilmiş ve artık malum şeyler oluvermiştir.

İmdi Bâkıllânî'ye göre eğer İbn Küllab ve Muhâsibî sultanın meclisindeki tartışmaya katılmış olsalardı, onu bu teşebbüsünden vazgeçirebilirlerdi. Zira bahsi geçen âlimler kanıtlarını sunduklarında haklı çıkacaklardı. Bu fehva gereği kendisi gitmiş ve tartışmaların sonunda Adududdevle'nin takdirini kazanmıştır.[10] Bâkıllânî, burada Me'mun'un bu mevzuyu, rakiplerini baskılayıp yok etmek için geliştirdiği siyasî bir aparat olarak kullandığını[11] ve dolayısıyla delillere bakmayacağını anlayamamış olsa da hocası Bâhilî'nin de yine Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyen akıma karşı adı geçen âlimler gibi davrandığını hatırlatmış, kendisinin bu isteye olumlu karşılık vereceğini belirtmiştir. Bâhilî onu, *Allah gönlünü ferahlatsın* duası ile uğurlamış-

7 İbn 'Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-mufterî fî mâ nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî,* 119.

8 Mustafa Akman, *Mezhepler Tarihinin Klasik Kaynakları: İçerik ve Özellikleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 62-63, 93, 138, 243, 272.

9 Ural, *Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin Hadis Anlayışı*, 13.

10 Ural, *Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin Hadis Anlayışı*, 13.

11 Mustafa Akman, İbn-*i Arabî: Kelâmî Tartışmalar Sorular Şüpheler* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2017), 363.

tır.[12] Bâhilî'nin ise olana bu açıdan değil, aktörlerine fısk ve küfür ehli diye bakmasından dolayı katılmadığı ise daha önce geçmişti.

Eş'arî, *el-İbâne an usuli'd-diyâne* adlı eserinde[13] haberî sıfatlar[14] konusunda *Ashâbu'l-hadis*'in yöntemine bağlı kalarak Kur'an'da Allah'a izafe edilen haberî sıfatların bilâkeyf[15] olarak Allah'a nispet edilmesi gerektiğini[16] belirtmiştir. Eş'arî'nin yanı sıra öğrencileri İbn Mücâhid et-Tâî (ö.370/980), Bâhilî ve Ebu'l-Hasan et-Taberî (ö.380/990), Bâkıllânî ve İsferâyînî[17] gibi mutekaddimin dönemi Eş'arî kelamcılarının da haberî sıfatları tevil etmeden bilâkeyf bir şekilde Allah'a nispet etikleri belirtilmiştir. Eş'arî ekol içerisin-

12 Ebu'l-Fadl Kādî İyâz, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li- ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik,* tsh. Muhammed Salim Haşim, 1. Bsk. (Beyrut: Daru Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998), 2/206-207.

13 Eş'arî, *Dinin İnanç İlkeleri (el-İbâne 'An Usûli'd-Diyâne)*, çev. Mustafa Çevik, 1. Bsk., (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2005), 57-58, 277-286.

14 Haberî sıfatlar, lugat manasıyla mahlûkata ait özellikler taşıyan fakat naslarda Allah'a nispet edildikleri için ilâhî sıfatlar içinde yer alan "yed, istivâ, nüzûl, ityân, vech ve ayn" gibi kavramlardır. Bu sıfatlar, işitme (sem') ve haber yoluyla sabit olduğu için "haberî sıfatlar" olarak isimlendirilmiştir. Bkz. İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmi Kelam* (Ankara Okulu Yayınları, 2018), 398; Mustafa Akman, *Celâleddin ed-Devvânî: Ahlâkî Siyâsî Felsefî Tasavvufî ve Kelâmî Görüşleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 318.

15 Bu yaklaşım, bilâkeyf, tefviz ve tevakkuf yöntemi olarak da ifade edilir. Köken itibariyle Hanbelîlere ait olan bi-lâ keyfe (mahiyeti bilinmeksizin) doktrinini, Hasen Berbehârî'nin (ö.329/940) sistemleştirdiği bilinmektedir. Sûfî Eş'arî kelamcı Celâleddin ed-Devvânî (ö.908/1502), bu yaklaşımı *el-Belkefe* ifadesiyle karşılamakta ve çeşitli örneklerini vererek sahiplerini adeta tiye almaktadır. Bkz. *Akaid-i Adudiyye Şerhi*, çev. Mustafa Akman (Batman: Mütercim Yayınları, 2021),79-80, 166-167, 102, 202. Öte yandan haberî sıfatlar konusunda rey ile te'vil yapanları sapıklıkla suçlayan ehl-i hadisin keyfiyeti meçhul söylemi, kendilerine yöneltilebilecek olan müşebbihe, mücessime ve haşeviyye gibi yakıştırmalara karşı bir susturucudan öte anlam taşımamaktadır. Bu konuda ashâbu'l-hadisin önemli isimlerinin naklettiği kimi rivâyetler ve yaptıkları değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda, insan biçimci tanrı telakkisinden kurtulmak için başvurulan keyfiyeti meçhul söyleminin retorikten ibaret kaldığını göstermektedir. Bkz. Mustafa Akman, *Celâleddin ed-Devvânî'nin Kelâm Sistemi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 125-126.

16 Zemahşerî (ö.538/1144) de rüyetullah tartışmaları dolayımında el-Belkefe (bilâ keyf/keyfiyetsizlik) kavramı bağlamında Sünnîleri ağır bir dille eleştirmektedir. Zemahşerî, *el-Keşşâf: Keşşâf Tefsiri*, çev. Muhammed Coşkun, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/472, 974 (Al-i İmran 3/31; Mâide 5/54; Araf 7/143).

17 İsferâyînî, kendisinin Bâhilî'nin yanında denizden bir damla gibi olduğunu ve Bâhilî'nin de Eş'arî karşısında aynı durumda olduğunu söylediğini naklederek, Eş'arî'nin ilmî yetkinliğini vurgulamaya çalışmıştır. Subkî, *Tabakātu'ş-Şâfiîyeti'l-Kubrâ*, 3/351; İbn 'Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-mufterî fî mâ nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî,* 125, 178; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ'*, 16/304-305; Ahmet Bardak, *Ebû İshâk el-İsferâyînî Hayatı ve Kelâmî Görüşleri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 31.

de haberî sıfatların tevilini gündeme[18] getiren ilk âlimin İbn Fûrek olduğu[19] belirtilmektedir.[20]

4. Eş'arî Geleneğe Katkıları (Mezhepler Tarihindeki Yeri)

Bâhilî'nin, İmam el-Eş'arî'nin doğrudan talebesi olması Eş'arîlik açısından mezhepler tarihindeki yerini göstermeye yetse de Eş'arî âlimlerden Bâkıllânî, İbn Fûrek ve İsferâyînî gibi Eş'arîliği sistematize ederek bir mezhep hüviyeti kazanmasında önemli katkıları olmuş ve Eş'arî paradigmaya dair referans niteliğinde eserler yazmış önemli şahsiyetleri yetiştirmiş olması ayrıca kayda değerdir.

Eş'arî'nin yetiştirdiği öğrenciler çok olmakla birlikte bunlardan Bâhilî ve İbn Mücâhid'in katkıları hepsinden daha çok olmuştur. Bu iki âlimin çaba-

18 Kelamcıların haberi sıfatları tevil etmesinin büyük bir sapıklık olduğunu ispat niyetiyle söylenmiş olan keyfiyeti meçhul söyleminin muahhar dönem kelâm eserlerinde eslem/en güvenilir yol (tarikat'us-selef eslem) olarak tasvir edilmesi, eserci dünya görüşü karşısında kelâmî çizginin savrulduğu trajik hali göstermesi bakımından kayda değerdir. Bu bağlamda İbnu'l-Arabî'nin (ö.638/1240) halkı/avâmı öne çıkararak kelamcılara karşı geliştirdiği tevil söylemi manipülatiftir. İbnu'l-Arabî sözleriyle öyle yansıtıyor ki sanki kelamcılar Kur'an'dan beslenmiyorlar, ona dayanmıyorlarmış gibi tehlikeli bir algı çiziyor. Onların dayandıkları ne varsa hepsi ithal, yabancı malzemelermiş gibi bir söylem oluşturuyor. Hâlbuki kelamcıların nihâî hedefi evvelemirde Kur'an ve sünnet müdafaasıdır. Bunu yaparken de naklî delilleri kullanmışlar, ihtiyaç vuku bulduğunda da aklî argümanları kullanmaktan imtinâ etmemişlerdir. Tevili kullanmaları da esas itibariyle bir mecburiyetin sonucudur. Özellikle haberî sıfatlar konusunda ortaya çıkan, artan tartışmalara artık selefin tutumuyla cevap verilemeyecek hâle gelen sosyal ortamın gerektirdiği ihtiyaç ister istemez kelamcıları tevili kullanmaya sürüklemiştir. Kelamcılar hiç de İbnu'l-Arabî'nin yansıttığı şekliyle tevili keyfî bir uygulama, entelektüel ihtiyaçlarını tatmin aracı olarak kullanmamışlardır. Diğer yandan İbnu'l-Arabî tevil üzerinden kelamcılara karşı çıkarken kendisiyle de çelişmektedir. Burada kelamcıları tevil kullanma gerekçesiyle (bahanesiyle) kınarken kendisi gerek Fütûhât'ta gerek Fusûs'ta gerekse diğer pek çok eserinde yaptığı tevillerle kelamcılara âdeta şapka çıkartmış, rahmet okutmuştur. Genel bir ifadeyle mutasavvıflar, birçok Kur'an kelimesini kendi terimleri olarak kullanırlar. Yalnız kelamcılara nispeten mutasavvıflar, aynı kelimeyi farklı durumlarda, kelamcılardan daha serbest, hatta tamamen keyfi kullanmışlardır. Onların kelimelerden çıkardıkları sembolik/işʿarî manalar, kelamcıların aynı kelimelere verdikleri manalardan hayli uzak kalmıştır. Bkz. Akman, *İbn-i Arabî: Kelâmî Tartışmalar Sorular Şüpheler*, 363-364; Mustafa Akman, "İtikâdî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sûfîlik'in Yeri", *Dicle İlahiyat Dergisi* (2022), 360-361.

19 Krş. "Eşʿarî, Bâkıllanî, İbn Fûrek ve Ebû İshâk el-İsferâyînî ve Cüveynî'nin haberî sıfatları te'vilsiz, bilâkeyf şeklinde kabul ettiklerini gördük." Muhammed Mustafa Sancar, *Eş'arî Kelâmının Değişim Süreci -İlâhî Sıfatlar Ekseninde Bir İnceleme-*, 1. bsk., İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2024), 155-156, 289.

20 Cemalettin Erdemci, "Eş'ariliğin Selçuklu Siyasetinin Sistemleşmesindeki Rolü", *İslâmî İlimler Dergisi*, 7/2 (2012), 26.

ları ve onların yetiştirdiği öğrenciler, bu mezhebin gelişip yayılmasında katkıları olan âlimler olarak ön plana çıkmaktadırlar.[21]

Öte yandan Bâkıllânî daha çok İbn Mücâhid ile özdeşleşmişken İbn Fûrek ve İsferâyînî ise Bâhilî ile daha ilişkili bilinirler.[22] Bilindiği gibi Eş'arîlik amelî mezheplerden Şâfiîlik ve Mâlikîlik üzerinden yayılmıştır ve bunların her biri İmam Eş'arî'nin kendi mezheplerine mensubiyetini iddia ederek meşruiyet ve saha hâkimiyeti sağlamaya çalışmışlardır. Nitekim Eş'arî'nin öğrencilerinden Bâhilî, Mâlikî olup onun yetiştirdiği Bâkıllanî, Mâlikî mezhebinde önemli bir konuma sahiptir.[23]

Kaynakça

Akman, Mustafa. "İtikâdî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sûfîlik'in Yeri". *Dicle İlahiyat Dergisi* (2022), 334-373.

Akman, Mustafa. *Celâleddin ed-Devvânî: Ahlâkî Siyâsî Felsefî Tasavvufî ve Kelâmî Görüşleri.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Akman, Mustafa. *İbn-i Arabî: Kelâmî Tartışmalar Sorular Şüpheler*. İstanbul: Ekin Yayınları, 2017.

Akman, Mustafa. *Mezhepler Tarihinin Klasik Kaynakları: İçerik ve Özellikleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Akman, Mustafa, *Celâleddin ed-Devvânî'nin Kelâm Sistemi,* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Bardak, Ahmet. *Ebû İshâk el-İsferâyînî Hayatı ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara: Fecr Yayınları, 2020.

Devvânî, Celâleddin. *Akaid-i Adudiyye Şerhi*. çev. Mustafa Akman. Batman: Mütercim Yayınları, 2021.

Erdemci, Cemalettin. "Eş'ariliğin Selçuklu Siyasetinin Sistemleşmesindeki Rolü", *İslâmî İlimler Dergisi*, 7/2 (2012), 7-32.

Eş'arî (Eş'ariye Mezhebinin Kurucusu Ebû'l-Hasan el-Eş'arî), *Dinin İnanç İlkeleri (el-İbâne 'An Usûli'd-Diyâne),* çev. Mustafa Çevik, 1. Bsk., Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2005.

Fettâh İrfan Abdülhamîd. "Eş'arî, Ebü'l-Hasan". *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 11/444-447.

İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali. *Tebyînu kezibi'l-mufterî fî mâ nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî.* 2. Bsk., Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1399.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelam*, Ankara Okulu Yayınları, 2018.

21 Erdemci, "Eş'ariliğin Selçuklu Siyasetinin Sistemleşmesindeki Rolü", 12.

22 Subkî, *Tabakātu'ş-Şâfiîyeti'l-Kubrâ*, 3/368.

23 Mehmet Keskin, "İmam Eş'arî' ve Ehl-i Sünnet Mezhebine Katkısı", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4-5, (2016), 4, 13.

Kādî İyâz, Ebu'l-Fadl. *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li- ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik.* tsh. Muhammed Salim Haşim. 1. Bsk., Beyrut: Daru Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998.

Keskin, Mehmet. "İmam Eş'arî ve Ehl-i Sünnet Mezhebine Katkısı". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4-5, (2016), 1-19.

Mavil, Hikmet Yağlı. "Eş'ariyye'nin Kurucusu Ebü'l-Hasan el-Eş'arî". *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 21/2, (2012), 69-91.

Safedî, Selâhaddin. *Kitâbu'l-Vâfî bi'l-vefeyât.* itina: Ramazan Abduttevvab. nşr. H. Ritter ve dğr., Cakliyn Suble- Ali Ammare, Almanya: Daru'n-neşr, 1405/1985.

Sancar, Muhammed Mustafa. *Eş'arî Kelâmının Değişim Süreci -İlâhî Sıfatlar Ekseninde Bir İnceleme-*. 1. bsk., İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2024.

Subkî, Tâcaddîn. *Tabakātu'ş-Şâfiîyeti'l-Kubrâ*. thk. Abdulfettah M. el-Hulv. - Mahmud Muhammed et-Tanâhî. 2. Bsk., Ciyze: Hicr li't-tabaa ve'n-neşr, 1413/1992.

Ural, Cemal. *Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin Hadis Anlayışı*. Fırat Üniversitesi, Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2022.

Zehebî, Muhammed, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ'*, nşr. Şuayb el-Arnaût ve dğr., (Beyrut: Müessesetu'r-risale 1403/1983), 16/304-305.

Zemahşerî, *el-Keşşâf: Keşşâf Tefsiri*, çev. Muhammed Coşkun, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.